

ГЕНЕЗИС ФРАУДАТОРНИХ ПРАВочИНІВ

Самох М. Ю.

У статті проведено аналіз генезису фраздаторних правочинів, визначено історію їх походження та правозастосування. Встановлено, що фраздаторні правочини - це правочини, вчинені боржником для зменшення свого майна з метою приховування його від звернення стягнення кредиторів на таке майно, тобто правочини, які вчиняються з метою завдання шкоди кредиторам. Визначено, що конструкція правочинів, вчинених на шкоду кредиторам бере свій початок ще у преторському праві, яке було однією з найпрогресивніших течій римського приватного права.

Автором досліджено теоретичні матеріали, а також матеріали судової практики, із яких встановлено першоджерело використання в національній судовій практиці поняття «фраздаторний правочин». Визначено, що термін «фраздаторний правочин» в українську судову практику запровадив суддя Верховного Суду В.І. Крат, який по суті й став основоположником використання конструкції фраздаторних правочинів у правозастосовній діяльності.

Також у статті визначено, яким чином у римському праві було врегульовано визнання недійсними правочинів, вчинених на шкоду кредиторам, розглянуто способи захисту порушених прав та особливості використання цієї конструкції за римським правом (так, у різні періоди розвитку конструкції фраздаторних правочинів кредитори могли захистити свої права, вимагаючи застосування таких заходів, як: *restitutio in integrum ob fraudem*, *interdictum fraudatorium* або *actio Pauliana*).

Автором з'ясовано, що дослідженню та вивченню генезису фраздаторних правочинів (тобто вивчення їх виникнення, походження, розвитку, модифікації, застосування) українськими науковцями приділено недостатньо уваги, а ця тема перебуває тільки на початковому етапі свого розвитку в Україні, оскільки більшість зосереджується вже на суті конструкції та її використанні у правозастосовній діяльності, саме тому у статті приділено основну увагу цьому напрямку дослідження.

Ключові слова: фраздаторний правочин, недійсний правочин, генезис, шкода, кредитор, боржник, преторське право, римське право, *actio Pauliana*.

Samokh M. Yu. Genesis of fraudulent transactions

The article analyzes the genesis of fraudulent transactions, defines the history of their origin and enforcement. It is established that fraudulent transactions are transactions committed by the debtor to reduce his property in order to hide it from creditors' foreclosure on such property (i.e. transactions that are committed with the purpose of causing damage to creditors). It is determined that the construction of deeds committed to the detriment of creditors has its origins in praetorian law, which was one of the most progressive currents of Roman private law.

The author has researched theoretical materials, as well as materials of judicial practice, from which the original source of the use of the concept of «fraudulent transaction» in national judicial practice has been established. It is determined that the term «fraudulent transaction» was introduced into Ukrainian judicial practice by Supreme Court judge V.I. Krat, who in fact became the founder of the use of the construction of fraudulent acts in law enforcement activities.

The article also defines how in Roman law invalidation of transactions committed to the detriment of creditors was regulated, methods of protection of violated rights and features of the use of this construction under Roman law are considered (yes, in different periods of the development of the construction of fraudulent transactions, creditors could protect their rights by demanding the application of such measures as: *restitutio in integrum ob fraudem*, *interdictum fraudatorium* або *actio Pauliana*).

The author found out that insufficient attention is paid by Ukrainian scientists to the research and study of the genesis of fraudulent transactions (that is, the study of their origin, development, modification, application), and this topic is only at the initial stage of its development in Ukraine, since the majority is already focusing on the essence of the construction and its use in law enforcement activities, that is why the article pays the main attention to this direction of research.

Key words: fraudulent transaction, invalid deed, genesis, damage, creditor, debtor, praetorian law, Roman law, *actio Pauliana*.

Постановка проблеми та її актуальність.
Одними із основних принципів цивільного

судочинства є справедливість, добросовісність та розумність, однак правові наслідки недодержання цих принципів сторонами при укладенні правочинів не завжди є зрозумілими та передбаченими в актах цивільного законодавства. Це стосується, зокрема, випадків укладання боржником правочинів, що направлені на створення умов, які унеможливають задоволення вимог кредитора (так званих, фродаторних правочинів).

Дана наукова стаття присвячена темі, що є відносно новою в Україні, а саме - генезису фродаторних правочинів. На нашу думку, для детального дослідження фродаторних правочинів необхідно дослідити правову природу, тобто визначити звідки бере своє коріння таке поняття як «фродаторний правочин», дослідити його видозміну, трансформацію та з'ясувати історію походження.

Водночас актуальність обраної теми пояснюється поширеними випадками укладення боржниками фродаторних правочинів з метою завдати шкоду кредиторам шляхом унеможливлення чи ускладнення виконання свого зобов'язання перед ним. Саме тому дослідження фродаторних правочинів є надзвичайно актуальним, а аналіз їх походження дасть змогу краще оперувати цим поняттям. У свою чергу, вбачається відсутність комплексного дослідження українськими науковцями походження фродаторних правочинів, їх історія виникнення та джерела.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих питань фродаторності займалися такі українські вчені як: В.І. Крат, О.Л. Беяневич, Д.О. Калюта, О.М. Єфімов, А.С. Длігул та інші науковці. Однак матеріали періодичних наукових видань та інформаційні ресурси не вичерпують усієї складності проблеми, а лише формують фундамент для подальшого її дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз генезису фродаторних правочинів, визначення історії їх походження та правозастосування. Також у статті автор намагатиметься з'ясувати, яким чином у римському приватному праві регулювалось визнання недійсними правочинів, вчинених на шкоду кредиторам та у якому вигляді ця конструкція дійшла до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. *Fraus creditorum* (на шкоду кредиторам - з латинської) - це вчинення боржником правочинів, спрямованих на зменшення свого майна з метою приховування його від звернення стягнення кредиторів на таке майно. Слово «fraud» у перекладі з англійської

означає шахрайство, афера, підробка. *Fraus creditorum* був сконструйований у преторському праві. Преторське право, у свою чергу, було однією з найпрогресивніших течій римського приватного права.

Преторське право було об'єктивно зумовлено «живим правом», воно мало чи не найбільше значення у формуванні нових інститутів права. Так, саме через претора, його едикти, впроваджувались нові правила, що потім переходили в цивільне право.

Лише завдяки швидкій реакції претора на зміну суспільних відносин, універсальності цих змін у праві, римське право змогло стати таким, яким ми його розглядаємо зараз. Завдяки діяльності преторів воно перестало бути вузько національним та статичним, почало жваво розвиватись та задовольняти товарно-грошовий обіг [1, с. 97].

Посада претора була введена у IV столітті до н.е. Спочатку вони заміщували консулів на час їх відсутності у Римі і виконували обов'язки по охороні внутрішнього порядку, тобто здійснювали керівництво поліцією безпеки. Але потім в їх компетенцію стало входити керівництво правосуддям. Діяльність преторів в цьому напрямку зіграла виключну роль в історії римського права.

Саме претори взяли на себе основну роботу щодо припинення вчинення боржником дій на шкоду кредиторам, створивши ряд дієвих заходів задля забезпечення громадянського обороту [2, с. 24].

У юридичній науці існує думка, що *fraus creditorum* є одним із найважливіших деліктів, необхідність в якому виникла через те, що заходи проти боржника почали виражатись не в особистих обмеженнях, а у зверненні стягнення на майно. Відповідно, виникла небезпека вступу боржника у правовідносини щодо дарування, кредитні та інших подібні дії з метою зменшення обсягу примусових платежів, доступних його початковим кредиторам.

У різні періоди розвитку цієї конструкції кредитори могли вимагати застосування таких заходів, як: *restitutio in integrum ob fraudem, interdictum fraudatorium, actio Pauliana* [3]. У відповідності із зазначеним, преторами було закріплено ефект зворотності угод, здійснених неоплатним боржником, що досягалося у формі відновлення у початкове положення - *restitutio in integrum ob fraudem*. При призначенні продажу майна неоплатного боржника керуючий конкурсною (ліквідаційною) масою боржника інформував претора

про відчуження, вчинені боржником на користь третіх осіб, або про його відмову від стягнення зі своїх боржників. У відповідь на це, за результатами вивчення справи, претор видавав відповідний декрет. Керуючий конкурсною (ліквідаційною) масою боржника, складаючи список активів та пасивів боржника, включав об'єкти таких угод до складу майна, що підлягало розпродажу, так що правонаступник банкрута, посилаючись на *in integrum restitutio*, міг протягом року ініціювати позов з фікцією до покупців від боржника, ніби відчуження (чи прощення боргу) не відбулося (*iudicium rescissorium*).

Окремі кредитори, які брали участь у конкурсі, після реалізації майна боржника протягом року були уповноважені проти покупців від неоплатного боржника на спеціальний відновний інтердикт - *interdictum fraudatorium*. Яким чином в таких випадках регулювалися відносини між кредиторами, джерела не повідомляють. Імовірно, кредитори продавали якесь конкретне майно боржника, а потім ділили між собою виручку, отриману від такого продажу, відповідно до обсягу кредиторських вимог до боржника. У випадку звернення з позовами кредиторів, які уклали угоди з неплатоспроможним боржником, що мав на меті навмисно зменшити свої активи, претор відмовляв у задоволенні таких позовів.

У всіх цих випадках надання преторських процесуальних засобів знаходилося в залежності від об'єктивної наявності шкоди, суб'єктивного наміру боржника завдати шкоди кредиторам та поінформованості третьої особи про те, що угода з боржником піде на шкоду кредиторам. Якщо третя особа від угоди з боржником отримувала безоплатну вигоду, його необізнаність не перешкождала застосуванню проти нього спеціальних засобів захисту [4, с. 57-59].

У часи Юстиніана оспорування правочинів на шкоду кредиторам стало відбуватися за допомогою *actio Pauliana*. Метою цього позову було відновлення такого стану речей, який би настав за відсутності фродакторних дій боржника. Цей позов застосовувався тоді, коли виникала підозра у тому, що боржник напередодні банкрутства несумлінним чином розпорядився своїм майном, що завдало шкоди кредиторам. З метою захисту останніх стало можливим оскаржити правочини, які на перший погляд були здійснені законно, відповідно, іншої можливості їх оскаржити не було. Результатом було повернення у конкурсну масу майна, переданого боржником по угоді

кредиторам, що тягло подальший розподіл даних активів між кредиторами.

Для пред'явлення *actio Pauliana* були потрібні певні умови. По-перше, зменшення майна боржника. Розумілося таке зменшення досить широко. Зокрема, це було відчуження, відмова від права, пропущення строку для пред'явлення позову. По-друге, намір боржника заподіяти шкоду своїм кредиторам (*consilium fraudandi*). І нарешті, результат такого наміру: щоб кредитори (або їх правонаступники) не могли отримати повного задоволення з майна боржника.

Позов у таких випадках пред'являвся одночасно до боржника і його контрагентів, з якими він укладав відповідні договори. Якщо контрагенти діяли недобросовісно, вони зобов'язувалися до відшкодування всієї завданої кредиторам шкоди. Добросовісні контрагенти відшкодовували кредиторам шкоду лише в розмірі отриманого від боржника, якщо відчуження відбувалося за безоплатною підставою [3].

Реалізація *actio Pauliana* визначалася самим характером відносин у римському суспільстві, що передбачав високий рівень відкритості та поінформованості. У ті часи в торговому світі неплатоспроможність боржника ставала відомою широкому колу осіб, ще не будучи оголошеною, тобто особи, які набували майно у боржника, швидше за все, були обізнані про його неплатоспроможність.

Позов *actio Pauliana* пред'являвся особливим суб'єктом, якого, умовно, можна назвати аналогом сучасного арбітражного керуючого, котрий іменувався *curator bonorum*. Цей суб'єкт призначався претором. Позов пред'являвся від імені всіх кредиторів, причому на розсуд *curator bonorum* відповідачем міг бути як боржник, так і третя особа, що була власником майна боржника. Подання позову до нового власника майна більше відповідало інтересам кредитора.

Предметом *actio Pauliana* було відшкодування всієї шкоди, заподіяної кредиторам діями боржника чи «видача збагачення», якщо відповідач - третя особа був *consciis fraudis* (сумлінним безоплатним набувачем). Важливим є той факт, що у разі смерті відповідача, *actio Pauliana* міг бути пред'явлений до спадкоємців в обсязі, в якому був винен спадкодавець.

Як можна спостерігати, згідно з *actio Pauliana*, оскаржені могли бути угоди, сторони яких мали на меті заподіяти боржнику збитки, причому ця мета мала бути прямою та очевидно. Необхідно було довести відповідний намір обох сторін (*consilium fraudandi*) [5, с. 78].

Таким чином, головним фактором, що зумовлює віднесення тих чи інших угод до неправомірних дій, відповідно до концепції *actio Pauliana*, є їх результат - зменшення майнової маси боржника по відношенню до конкурсних кредиторів.

Слід зазначити, що у подальшому підхід до обґрунтування можливості оспорювання угод, заснований на *actio Pauliana*, отримав назву суб'єктивного, оскільки його застосування можливе лише за наявності суб'єктивного елемента, який полягає у намірі заподіяти збитки. Пізніше сформувався протилежний - об'єктивний - підхід, у якого принциповим під час вирішення питання визнання недійсними угод є доведеність кожної конкретної обставини.

У контексті нашого дослідження цікавою є думка судді В.І. Крата, який зазначає, що фраздаторність - це недійсність зі знаком «плюс», яка має позитивний вплив на цивільний обіг: дозволяє забезпечувати виконання судових рішень та виконання боржниками своїх зобов'язань, а також дозволяє кредитору отримати грошовий еквівалент стягнення, на яке він міг розраховувати, укладаючи договір з боржником [6; 7].

Саме суддя Верховного Суду В.І. Крат запровадив в українську судову практику термін «фраздаторний правочин». Так, судами розглядалась цивільна справа № 379/1256/15-ц, у якій кредитор намагався визнати фіктивним договір дарування майна за участю боржника у зв'язку з тим, що він був укладений з метою унеможливлення подальшого звернення стягнення на таке майно. Судами усіх інстанцій (у тому числі Верховним Судом) у задоволенні позовної заяви відмовлено з мотивів недоведення фіктивності договору. До постанови Верховного Суду суддя-доповідач В.І. Крат додав окрему думку, в якій зазначив, що оспорюваний правочин є фраздаторним, оскільки не відповідає законодавству щодо вимог добросовісності та є зловживанням правом щодо кредитора та його майнових інтересів, а тому мав би бути визнаний недійсним [8].

Окрема думка судді В.І. Крата, безсумнівно, вплинула на правосвідомість суддів, про що свідчить подальший розвиток судової практики. Відповідно рішення трьох інстанцій у вищезгаданій справі продемонстрували, що для захисту порушеного права особи від недобросовісних дій боржника недостатньо посилань на правила ст. 234 ЦК України про фіктивний правочин, оскільки угода, укладена на шкоду третім особам, не обов'язково повинна мати ознаки фіктивності.

Висновки. Проаналізувавши вищезазначене, можна визначити, що поняття «фраздаторний правочин» не визначене національним законодавством України, хоча на практиці фраздаторні правочини визнаються недійсними національними судами вже більше п'яти років. У свою чергу, поняття «фраздаторність» було сформовано ще у преторському праві, а далі при розвитку та становленні права як такого, певною мірою, було удосконалено. Очевидно, що походження вказаного поняття та загалом такої конструкції як «*fraus creditorum*» бере свій початок ще з часів римського приватного права, оскільки саме за тих часів формувались основоположні ідеї та принципи сучасного цивільного права.

Станом на сьогоднішній день дослідження та вивчення фраздаторних правочинів, їх історії та генезису перебуває тільки на початковому етапі в Україні, однак динаміка сучасного розвитку суспільства, становлення нашої країни як незалежної, суверенної та правової держави безумовно матиме позитивний вплив на глибину таких досліджень, а також з часом надасть можливість визначити поняття «фраздаторний правочин» на законодавчому рівні та більш детально врегулювати використання такої конструкції в правозастосовній діяльності.

Поряд із цим, якісний та всебічний аналіз фраздаторних правочинів в теоретичних, практичних напрямках та подальший розвиток цього напрямку дослідження із його відображенням в чинному законодавстві безсумнівно сприятиме захисту прав кредиторів від недобросовісних дій (бездіяльності) боржників та порушення прав, а також швидкому та правильному відновленню вже порушених прав та інтересів.

Література

1. Підпригора О. Римське право і майбутнє правової системи України. *Вісник академії правових наук України*. 1999. № 1. С. 95-103.
2. Колосова А. Римське приватне право та його вплив на розвиток сучасного цивільного права. *Юридична Україна*. 2006. № 9. С. 22-25.
3. Крат В.І. Фраздаторність від Юстиніана. *Закон і Бізнес*. Вип. № 28. 2021. URL: https://zib.com.ua/ua/print/148293-chomu_daruvati_kvartiru_materi_nedobrosovishno_y_koli_vidbuva.html (дата звернення: 17.01.2024).
4. Борисова В.І., Баранова Л.М. : підручник /за заг. ред. В.І. Борисової, Л.М. Баранової. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. 287 с.

5. Тетарчук І.В. Римське приватне право : навч. посіб. Харків : ЦУЛ, 2020. 136 с.

6. Крат В.І. Фраудаторні конструкції не вичерпуються фраудаторними правочинами. 2021. URL: <https://advokatpost.com/fraudatorni-konstruktsii-ne-vycherpuiutsia-fraudatornomyu-pravochynamy-suddia-vasyl-krat/> (дата звернення: 17.01.2024).

7. Крат В.І. Гра з правочинами: за допомогою яких дій боржник намагається унеможливити повернення боргу. 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/zmi/1167934/> (дата звернення: 17.01.2024).

8. Окрема думка судді Верховного Суду Крата В.І. від 14.02.2018 року по справі № 379/1256/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706>. (дата звернення: 17.01.2024).

*Самох М. Ю.,
orcid.org/0009-0004-8278-6015
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*